

BIULETYN

KOŁA MIŁOŚNIKÓW DZIEJÓW GRUDZIĄDZA
KLUB „CENTRUM” SPÓŁDZIELNI MIESZKANIOWEJ

Ks. dr Wł.
Łęga

Rok XXI: 2023

Grudziądz, dnia 08.03.2023 r.

Nr 10 (770)

1314. spotkanie

Ks. dr Władysław Łęga (1889-1960)

Rozwój miasta Grudziądza

[fragment]

Przy obecnym renesansie poglądu na przedkrzyżacką lokację Grudziądza należy jeszcze raz przypomnieć pogląd ks. dr. Władysława Łęgi na te zagadnienie. Koło Miłośników Dziejów Grudziądza informowało o tym już w 1992 roku¹.

Rozwój miasta Grudziądza

[pisownia wg oryginału]

Jako osada istniał Grudziądz już w czasach przedhistorycznych, gród zbudował prawdopodobnie Bolesław Chrobry na dzisiejszej górze Zamkowej. Był to jeden z tych grodów granicznych, którymi pierwsi Piastowie obwarowali się przeciw Prusom.

Grudziądz płacił, jak inne grody, czynsz do Kasy Królewskiej i Bolesław Szczodry oddaje 1/3 tych dochodów klasztorowi w Mogilnie dokumentem wystawionym 11 kwietnia 1065 r. w Płocku.

Administracyjnie należał Grudziądz do wojewody mazowieckiego, do którego należało też dużo majątków w okolicy Grudziądza. W r. 1137 posiadał np. wojewoda Żyro (Żyrostan) wsie Tuszewo, Mgowo, Dębiniec, Zelnowo, Buk i Patęciny.

Za pierwszych Piastów powstała też zapewne pierwsza parafia. Szukać jej trzeba wraz z osadą przy ul. Rybackiej, w dzielnicy zwanej Rybaki, gdzie istniał niegdyś kościół św. Jerzego.

¹ Przedruk z *Miesięcznika Krajoznawczego „Ziemia”* 1925, nr 5, s.74-77, Zeszyt KMDG, 2: 1992. Jest to numer opracowany przez ówczesny Oddział Polskiego Towarzystwa Krajoznawczego w Grudziądzu.

http://ziemia.pttk.pl/Ziemia/Ziemia_NR_05_1925.pdf

Okolo roku 1218 oddaje Konrad Mazowiecki biskupowi Chrystjanowi dla poparcia misji pruskiej. Z powodu niepowodzenia tegoż, przywołał Konrad zakon krzyżacki, oddając mu ziemię chełmińską także Grudziądz.

Krzyżacy zbudowali w Grudziądzu krótko po roku 1234 zamek nieco później miasto, które otrzymało prawo magdeburskie. Dokument z roku 1291, odnawiający przywilej dotacyjny, wykreśla Grudziądzowi granice, dzisiejszego śródmieścia z wykluczeniem ulicy Wybickiego i Lipowej na północy i całej wschodniej części poza ulicą Murową, a więc Groblowej, Mickiewicza, Ogrodowej itd. Ulica Toruńska zaś i Rybacka tworzyły przedmieście toruńskie.

Pola przydzielone miastu były znacznie mniejsze niż w Chełmnie lub Toruniu, nawet niż w Łasinie i Radzynie, fundatorzy widocznie akcentowali tu charakter kupiecki miasta.

W r. 1320 przyłączył komtur Sighard v. Szwarzburg do obwodu miejskiego Ogrodową i Groblową, w r. 1328 zaś całą przestrzeń między temi ulicami. W takich granicach pozostało miasto do rozbiorów Polski.

Już w r. 1313 istniały w Grudziądzu ratusz, sukiennice, zakład leczniczy felczera, sklepy rzeźnickie i szewskie, w r. 1365 śpichrz, 1380 sklep ratuszowy z wyszynkiem wina, 1386 kanał z Węgrowa do miasta, a w 1415 wodociąg (Wasserkunst) zaopatrujące miasto w wodę.

Począwszy od XVI w. można już przytoczyć cyfry odnoszące się do rozwoju kulturalno-gospodarczego miasta.

Okolo 1500 r. były domy na ul. Szewskiej, Łasińskiej, przy bramach i na Rybakach, poza tym były ogrody lub pola, istniał wtedy jeden browar, 2 słodownie i ogród chmielowy pod miastem.

W r. 1504 było 14 śpichrzów, kilka murowanych, reszta z drzewa, 9 sklepów przy ratuszu, 4 przy kościele św. Ducha, 2 przy bramie toruńskiej, 15 gospodarstw, stodoły, garbarnia i karczma na Rybakach.

W r. 1506 wymieniają kroniki prócz tego 6 piekarzy i 10 rybaków.

W r. 1608 istniało 16 śpichrzów, 3 sklepy przy ratuszu, 6 przy bramie łasińskiej, 12 przy kościele św. Ducha, 2 przy bramie toruńskiej, 3 na Rybakach, 1 przy cmentarzu, 33 stodoły, 18 ogrodów, 7 chat rybaków, 10 garbarni, 2 browary, 3 słodownie.

Przyrost od	1500-1600	
Śpichrze	14-16	+2
Sklepy przy ratuszu	9-3	- 6
Sklepy przy kościele św. Ducha	4-12	+8
Sklepy przy bramie toruńskiej	2-2	+0
Rybaków	10-7	-3
Browary	1-2	+1
Słodownie	2-3	+1
Gospodarstw	41-33	- 8

Z tego zestawienia wynika, iż Grudziądz w XVI w. powoli zmieniał swój charakter wiejsko-rolniczy na miejsko-handlowy, ubyło bowiem 8 gospodarstw i 3 przedsiębiorstwa rybackie, przybyło natomiast 5 pozycji kupiecko – przemysłowych.

Nadmienić tu warto, iż kupcy przenosili się z sukiennic pod ratuszem (-6) na ul. Szewską, Pańską i Klasztorną przy kościele św. Ducha (+8). [...]².

Tekst artykułu z 1925 r. opublikował również, w uproszczonej formie, w 2006 r. Ryszard Bogdan Kucharczyk³.

Komentarz

Po prawie stu latach od publikacji artykuł wskazany jest komentarz, który podkreśli prekursorską hipotezę lokacji Grudziądza na obszarze między obecnym kanałem Trynka, dawniej to naturalna odnoga rzeki Osy a ujściem Rowu Hermana do Wisły, autorstwa ks. dr. Władysława Łęgi.

Za pierwszych Piastów powstała też zapewne pierwsza parafia. Szukać jej trzeba wraz z osadą przy ul. Rybackiej, w dzielnicy zwanej Rybaki, gdzie istniał niegdyś kościół św. Jerzego.

Okolo roku 1218 oddaje Konrad Mazowiecki biskupowi Chrystjanowi dla poparcia misji pruskiej. Z powodu niepowodzenia tegoż, przywołał Konrad zakon krzyżacki, oddając mu ziemię chełmińską także Grudziądz.

Krzyżacy zbudowali w Grudziądzu krótko po roku 1234 zamek nieco później miasto, które otrzymało prawo magdeburskie. Dokument z roku 1291, odnawiający przywilej dotacyjny, wykreśla Grudziądzowi granice, dzisiejszego śródmieścia z wykluczeniem ulicy Wybickiego i Lipowej na północy i całej wschodniej części poza ulicą Murową, a więc Groblowej, Mickiewiczą, Ogrodowej itd. Ulica Toruńska zaś i Rybacka tworzyły przedmieście toruńskie.

Pola przydzielone miastu były znacznie mniejsze niż w Chełmnie lub Toruniu, nawet niż w Łasinie i Radzynie, fundatorzy widocznie akcentowali tu charakter kupiecki miasta.

Identyczny pogląd wyraził w latach 1667-72 wizytator kościelny kanonik Jan Ludwik Strzesz:

Lustracja kanonika Strzesza z 1667 r.

Tłumaczenie z łaciny: Hanna Ludwińska⁴.

Dekanat grudziądzki jest mały i nierozległy, wzdłuż Wisły między północą i wschodem, w środku przecina go rzeczka Osa. Obejmuje trzy kościoły parafialne: dwa filialne

² Analiza sytuacji gospodarczej Grudziądza, ujęta w statystki była u ks. Władysława Łęgi bardzo nowatorska. Nie uszło Jego uwadze zmniejszenie ilości kramów przy ratuszu i ich wzrost przy kościele św. Ducha. Najbardziej renomowany plac w każdym mieście średniowiecznym wg tego zestawienia w latach 1500-1600 stracił na atrakcyjności. Zadanie dla historyków, jaka była przyczyna degradacji rynku w świetle tego zestawienia?

³ Ryszard Bogdan Kucharczyk, *Grudziądz i okolice na starej karcie pocztowej*, Grudziądz 2006, s. 9-10.

⁴ Zob. Jan Ludwik Strzesz, *Lustracja dekanatu grudziądzkiego*. Słowo wstępne. M. Szajerka. Gazeta Grudziądzka, 1997, numery: 44-48, 50, 52.

i jedną kaplicę, a mianowicie: grudziądzki z drewnianym kościołem w Tarpnie, w Mokrem z opuszczonym, w Welczu i Błedowie z murowanym kościołem w Wiewórkach.

Grudziądz, teutoński Grudziądz

Plemiona pruskie początki jego (Aacza) z rokiem 1058, z czasami Bolesława Śmiałego. Zabudowały one miejsce i nazwały Gródek, stąd wywodzi się nazwa Grudziądz, gdzie na wyniosłym brzegu Wisły wybudowały małą warownię.

Potem w roku 1222 z całością dóbr przekazany przez księcia Mazowsza Konrada Chrystianowi, pierwszemu biskupowi Prus, następnie przypadł Krzyżakom. Meinhard z Querfurtu, wielki mistrz⁵ powiększył miasto położone na wyniosłym brzegu Wisły i połączył wzgórze z niżej położonym miastem dla jego obrony.

Sięgając do korzeni poglądu kanonika Strzesza, to trzeba przypomnieć popularnego w XVII w. kartografa Kacpra Henenbergera (1529-1600) i jego dwie mapy Prus, rekonstrukcyjną przed przybyciem Krzyżaków i aktualną jego czasom. Mapa rekonstrukcyjna jest na obwolucie książki Profesor K. Zielińskiej – Melkowskiej z 1991 r.

Mapa rekonstrukcyjna Kacpra Henenbergera, przedstawiająca Prusy przed podbojem krzyżackim⁶.

⁵ Faktycznie Meinhard z Kwerfurtu był mistrzem krajowym pruskim. Por. K. Zielińska – Melkowska, *Lokacja Grudziądza w roku 1291*, Toruń 1991, przypis 1, s. 85.

⁶ Za: Ł. Okulicz _ Kozaryn, *Dzieje Prusów*, Wrocław 1997, wklejka za s. 28.

Kadr z mapy Henenbergera: Widły Ossy/Mokrej.
Gródek zaznaczony między Rensensee a Mokrą, czyli jeziorem Rządź a rzeką Mokrą.

Na mapie współczesnej sobie Henenbergera sytuacja uległa zmianie. W widłach Ossy zaznaczony jest Grudentz po Gródku, na mapie rekonstrukcyjnej pozostał indeks *parochia vastata*, czyli parafia opuszczona⁷.

W świetle wyartykułowanej, w trzeciej dekadzie XXI w. geografii historycznej trzeba stwierdzić, że w 1925 r. ks. dr Władysław Łęga postawił prawidłową hipotezę o lokacji Grudziądza na terenie Toruńskiego Przedmieścia a bieg Rowu Hermana od mostu przy ul. Rapackiego do ujścia w Wiśle, to faktycznie fosa tego miasta.

Trzeba również odnieść się do stwierdzenia odnośnie wielkości nadania ziemi dla miasta:

Pola przydzielone miastu były znacznie mniejsze niż w Chełmnie lub Toruniu, nawet niż w Łasinie i Radzynie, fundatorzy widocznie akcentowali tu charakter kupiecki miasta.

⁷ Kwestia widel Ossy na mapie Henenbergera szczegółowo została omówiona w biuletynie Marek Szajerka, *Późnoromańska architektura kamiЕННО-ceglana w Grudziądzu z 1 poł. XIII w., z czasów św. Chryściana, cystersa i zarazem biskupa misyjnego Prus. Artykuł okolicznościowy na osiemsetlecie obecności Grudziądza na kartach historii*, Biuletyn KMDG, XX (2022), nr 22 A (746), z dnia 5.08.2022 oraz aneks do artykułu, Biuletyn KMDG, R. XXI (2023), nr 6: 2023.

To jest powielenie hipotezy postawionej przez X. Froelicha w 1868 r.

**) Gdy Grudziądz otrzymał prawa miejskie, brano bez wątpienia pod uwagę, że ta miejscowość, przez korzystne położenie nad Wisłą zajmie się handlem. Dlatego jest Grudziądz mniej dotowany (dotacja) ziemską posiadłością niż Łasin i Radzyn i dlatego też tu wymieniony dom towarowy, Dwór Artusa (Artushof) pobudowano, który w międzyczasie się nie opłacał, bo położenie między Toruniem i Gdańskiem nie zezwoliło na samodzielny handel. Przywilej Bessarta von Trier stawia inny dokument nadania, który niestety zaginął⁸.*

W świetle przywilejów lokacyjnych dla Chełmna i Torunia z lat 1233 i 1251, punkt 7, parafia w Chełmnie w 1233 r. otrzymała 8 łąnów a miasto 80 łąnów. Toruń natomiast w tym samym punkcie parafia 4 łąny, miasto 40 łąnów. W odnowionym przywileju z 1251 r. Toruń nie traci nic a Parafia i miasto połowę uposażenia, odpowiedni z 8 łąnów na 4 łąny i 80 łąnów na 40 łąny. Utrata części uposażenia z nie wymienionego z nazwy podmiotu. W punkcie 2, w przywileju z 1251 r. wprowadzona została linia graniczna na jeziorze Rządź. Takiego zapisu nie ma w dokumencie z 1233 r. W punkcie 3 granice posiadłości Torunia nie uległy zmianie. Dla Chełmna opis granic w punkcie 2, z 1251 r.

Dokumenty lokacyjne Grudziądza precyzyjnie akcentują granicę posiadłości miejskich Grudziądza i Chełmna właśnie na jeziorze Rządź.

Z tych zapisów wynika, jednoznacznie, że nie wymieniony z nazwy podmiot posiadał identyczne uposażenie w 1251 r., jak Chełmno i Toruń, dotyczy to też parafii, co jest bardzo znamienne.

Dlaczego przez ok. 150 lat badań nad dziejami Grudziądza i ziemi chełmińskiej historycy nie zauważyli podmiotu „widmo” między rzeką Osą a jeziorem Rządź w latach 1251-1291?

Na tym obszarze w świetle dokumentów lokacyjnych, urzędowych majestacie prawa z XV-XVI w. był majątek miasta Grudziądza.

W tym kontekście lokacja Grudziądza w 1240 r. ma uzasadnienie źródłowe. Informacja o tym dokumencie ukazała się krótko przed wybuchem II wojny światowej, dlatego ks. dr Władysław Łęga miał prawo o tym nie wiedzieć, podobnie jak mediewistka, Profesora K. Zielińska – Melkowska, że w źródle urzędowym, nowożytnym jest taka istotna informacja dla Jej rozważań.

W świetle dzisiejszej wiedzy ogólnopolskiej, m.in. o architekturze z XIII w., geneza Grudziądza jest bardzo przejrzysta. Można to ująć następująco:

Miasto typu kolegiackiego⁹, założone dosłownie na granicy piastowsko-pruskiej. Założnikiem katedra, w pojęciu rozszerzonym¹⁰ biskupa misyjnego Prus Chrystiana, przylegająca dosłownie do ziemi chełmińskiej.

⁸ X. Froelich, *Historia Powiatu grudziądzkiego*, przypis z gwiazdką, s. 94. Tłum. z niem. A. Wolnikowski.

⁹ Miasto typu kolegiackiego, termin zob. Wilfried Koch, *Style w architekturze, arcydzieła budownictwa europejskiego od antyku po czasy współczesne*, Warszawa 1996, s. 396-397.

Miasto lokowane na południowym brzegu granicznej rzeki Osy, jej południowej odnogi, między pierwszą drugą lokacją Chełmna, najpewniej w 1240 r., przylegające do katedry po północnej stronie.

W 1255 r. biskup pomezkański Ernest przekazał dawną katedrę biskupa Chrystiana Krzyżakom i biskupowi chełmińskiemu Heidenrikowi. Biskup pomezkański przeniósł się do Kwidzyna. Biskup chełmiński i Krzyżacy podzielili się katedrą (zamkiem typu miejskiego). Ten stan rzeczy odnotował król Kazimierz Jagiellończyk w 1472 r., stwierdzając, że jest spadkobiercą połowy zamku.

Przez obecny Grudziądz przebiega dawna naturalna granica państwowa z 1 poł. XIII w., między Państwem Piastów a plemionami pruskimi.

Warto się również zastanowić czy godzi się przemilczać postępową hipotezę ks. dr. Władysława Łęgi o pierwszej parafii miejskiej na terenie Toruńskiego Przedmieścia a co za tym idzie i lokacji tam miasta. Źródła tak pisane, jak i materialne, zbadane po 1925 r. wskazują, że hipoteza postawiona przez ks. Łęgę, podana w formie wskazówki *szukać jej trzeba*, posiada silne oparcie źródłowe.

Dzięki ponownej analizie genezy Grudziądza, w oparciu o wskazówkę ks. dr. Władysława Łęgi, co do kierunku poszukiwań lokowanego w 1 poł. XIII w., wiele już znanych źródeł wyjawia nowe sekrety, które są ukryte z powodu rozbieżności w interpretacji miejsca lokacji Grudziądza. Na takiej weryfikacji poglądów zyska nie tylko historiografia Grudziądza.

Należy się szacunek dawnym wybitnym badaczom, w tym szczególnie z Uniwersytetu Mikołaja Kopernika w Toruniu. Pamiętać jednak należy, że mamy trzecią dekadę XXI w. i badania np. W dziedzinie architektury, w skali ogólnopolskiej przez 100 lat posunęły się bardzo naprzód i trzeba spojrzeć, jak na ich tle wygląda Grudziądz. Dotyczy to np. historii cegielnictwa Polsce.

Obecnie cegły zaczynają być w poznawaniu datacji tak cenne, jak artefakty z ceramiki garncarskiej.

Komentarz opr. M. Szajerka

Ks. dr. Władysław Łęga

Okienko

¹⁰ Pojęcie rozszerzone obejmuje nie tylko sam obiekt sakralny, ale całą infrastrukturę gospodarczą siedziby biskupiej.

<https://kpbk.umk.pl/Content/217814/PDF/Biuletyn%20KMDG%202009%2017%28209%29.pdf>

Notatki

(L.B.S.)

Redakcja: Tadeusz Rauchfleisch, Janusz Hinz. Logo KMDG wykonał Grzegorz H. Rygielski.